

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО ТА МИКОЛА ГЛУЩЕНКО: ДО ІСТОРІЇ ВЗАЄМИН (ЗА ЩОДЕННИКАМИ ТА ЛИСТАМИ)

Взаємини Володимира Винниченка (1880–1951) і Миколи Глущенка (1901–1977) стали привертати особливу увагу дослідників та журналістів із того часу, коли архіви спецслужб привідкрили свої таємниці й стало відомо, що талановитий, знаний у всьому світі український митець Микола Глущенко — народний художник СРСР, лауреат Державної премії Української РСР імені Т.Г. Шевченка — був також успішним радянським розвідником. Першими авторами статей про Глущенка-розвідника були працівники архівів спецслужб, яким стали доступні раніше засекречені документи: В. Попик¹, С. Шевченко та Д. Веденєєв², О. Скрипник³. Інші розвідки, опубліковані в газетах та Інтернеті⁴, ґрунтувалися на інформації, введеної до наукового обігу згаданими авторами.

Із написаного про М. Глущенка вимальовуються такі основні віхи його біографії. Народився Микола Петрович 17 вересня 1901 р. у Новомосковську Катеринославської губернії (нині Дніпропетровська область). 1918 р. закінчив комерційне училище в Юзівці (нині Донецьк), а 1919 р. був силоміць мобілізований до денікінської армії. А коли вона була розбита, із її залишками потрапив до Польщі, а звідти втік до Німеччини. Там він навчався спочатку в приватній художній студії Ганса Балушека, а потім, з 1920 по 1924 рр., — у Берлінській вищій школі образотворчого мистецтва. Йому на допомогу прийшли впливові українські емігранти різних політичних течій: гетьман Павло Скоропадський, колишній представник УНР у Берліні, професор Роман Смаль-Стоцький, письменник Володимир Винниченко та інші. Там же Микола Глущенко познайомився з Олександром Довженком, який того часу працював секретарем консульського відділу посольства СРСР і також навчався в художній школі. М. Глущенко вже тоді звертався в консульський відділ із прохан-

---

¹ Попик В. Під софітами спецслужб. — К., 2000. — С. 127–141.

² Шевченко С., Веденєєв Д. Разведчик «Ярема» и подпольщик «Зот» // Зеркало недели. — 2000, 19 августа. — № 33. — С. 11.

³ Скрипник О. Розвідники, народжені в Україні. — К., 2011. — С. 465—472.

⁴ Шпак В. Повернення Миколи Глущенка // Урядовий кур'єр. — 2011, 17 вересня. — № 171. — С. 17; Глущенко Микола Петрович // Вікіпедія [Електронний ресурс]. — Режим доступу: uk.wikipedia.org/wiki/Глущенко_Микола_Петрович; Демьянок А. Николай Глущенко: художник и разведчик // Одна родина. Информационно-аналитическое издание. 26.10.2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: odnarodyna.com.ua/.../nikolay-glushchenko-h; Кудрявцев Л. Микола Глущенко: дві долі митця // Іменем закону. Громадсько-правовий тижневик [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.imzak.org.ua/articles/article/id/2529.

ням надати йому радянське громадянство, оскільки мав намір повернутися на батьківщину. Деякі дослідники вважають, що саме О. Довженко допоміг М. Глущенкові отримати паспорт громадянина СРСР, хоч сталося це пізніше, 1927 р., після того, як він, уже проживаючи в Парижі, повторно звернувся з цим питанням і був завербований представниками радянської зовнішньої розвідки.

До Парижа художник переїхав 1925 р., у його ательє збиралися любителі мистецтва найрізноманітніших політичних поглядів, бували тут і білоемігранти, і українські націоналісти, велися жваві розмови про мистецтво й політику. Частими гостями були ерцгерцог Вільгельм фон Габсбург, племінник колишнього австрійського імператора Франца Йосипа (він же полковник Української галицької армії Василь Вишиваний), один із фундаторів ОУН Дмитро Андрієвський та інші особи, що й привернуло до М. Глуценка увагу радянської розвідки.

На початку жовтня 1926 р. до Москви було направлено повідомлення: «Лист № 20, параграф № 16.

Нами залучено до розвідувальної роботи художника Глуценка Миколу Петровича...»^{*}.

Далі, після короткої біографічної довідки, зазначалося:

«З 1925 року Глуценко проживає в Парижі, має власне ательє по вулиці Волонтерів, 23. Спеціалісти вважають його одним з найталановитіших художників Європи. Виставки картин влаштовувалися у багатьох європейських містах. Його ательє відвідують лідери білоемігрантських та українських націоналістичних угруповань, урядові чиновники, туристи. Часто виїздить у різні міста європейського регіону. Раніше з Глущенком підтримували стосунки наші співробітники Полоцький і Львов, до яких він звертався з проханням через певний час посприяти йому в поверненні на Україну. Загальне враження позитивне.

Вважаємо за доцільне на першому етапі спрямувати Глуценка на добування інформації про ворожу діяльність і наміри закордонних антирадянських та націоналістичних організацій, а також розширення контактів з їх керівниками»⁵.

У донесеннях радянських розвідників М. Глуценко виступав під псевдонімом «Ярема». Він став одним із найактивніших інформаторів. Невдовзі Центр було повідомлено: «Берлінська організація ОУН, керована Коновальцем, зарахована до штату гестапо на правах особого відділу. В передмісті Берліна на кошт німецької розвідки побудовані казарми для українських націоналістів і ведеться формування військових загонів під керівництвом Ріко Ярого. Створено штаб, який повинен їх організувати, а також розробляти мобілізаційні плани для зовнішньої війни. Керує штабом полковник

---

^{*} Документи подаються зі збереженням орфографії, пунктуації та стилю авторів.

⁵ *Потик В.* Вказ. пр. — С. 128–129.

Мельник. До його складу ввійшли генерал УГА Курманович, петлюрівський генерал Капустянський, полковник УГА Вишиваний»⁶.

Тісні контакти з українськими націоналістами посприяли тому, що М. Глущенко познайомився з бельгійським комерсантом Андре Мірабо, через якого йому вдалося добути надзвичайно важливі для СРСР розвідувальні дані. Саме Дмитро Андрієвський порадив А. Мірабо, який захоплювався живописом, при нагоді зустрітися в Парижі з талановитим українським художником М. Глущенко. Згодом вони потоваришували, і дружба бельгійця, який спілкувався з крупними промисловцями, співробітниками міністерств закордонних справ, військових штабів США, Франції, Німеччини, Бельгії, Голландії та інших країн, із українським художником і радянським розвідником виявилася надзвичайно корисною для останнього. У наведеній В. Попиком службовій характеристиці «Яреми» сказано: «Під час проживання у Франції та Німеччині виконав низку складних завдань з добування науково-технічної інформації оборонного характеру. В результаті радянська розвідка одержала цілком секретні креслення на 205 видів військової техніки, зокрема авіаційні мотори для винищувачів. За допомогою «Яреми» іноземний відділ ГУДБ (Головне управління державної безпеки. — *Н.М.*) залучив до розвідувальної роботи декількох впливових чиновників із закордонних антирадянських націоналістичних організацій, що дозволило значною мірою локалізувати їх ворожу діяльність проти СРСР...»⁷.

Такі успіхи у своїй другій професії коштували М. Глущенкові дорого: постійне нервово напруження, необхідність вести подвійне життя давалися взнаки. Він усе наполегливіше просить дозволу виїхати в Україну. Резидент доповідав у Центр, що умовляє художника залишитися в Парижі ще на рік до завершення важливої розвідувальної операції, але той каже, що більше двох місяців не витримає. І все ж М. Глущенко змушений був залишитися. Тільки в липні 1936 р. він з дружиною виїхав до Москви.

Так як темою нашої розвідки є взаємини В. Винниченка й М. Глущенка, констатуємо, що їхні безпосередні особисті контакти припинилися з поверненням останнього до СРСР, тому не будемо зупинятися на діяльності митця в цей час. Нагадаємо лише, що навесні 1940 р. він одержав завдання організувати в Берліні виставку «Народна творчість у СРСР» і використати свою поїздку для розвідувальних цілей, із чим успішно справився, надавши інформацію про підготовку Німеччини до війни з СРСР, на основі якої була направлена доповідна записка Й. Сталіну та В. Молотову 10 червня 1940 р. А на закритті виставки він із рук Й. фон Ріббентропа одержав почесну грамоту й подарунок від Гітлера, який вважав М. Глущенка кращим пейзажистом Європи, — альбом акварелей фюрера. Та про це написано вже багато.

⁶ Там само. — С. 129–130.

⁷ Там само. — С. 131.

Повернімося до нашої теми й відзначимо, що після оприлюднення інформації про розвідувальну діяльність М. Глуценка постало в новому ракурсі питання про стосунки його з В. Винниченком, адже було відомо про багаторічну їхню дружбу. А якщо розвіднику було поставлене завдання інформувати про настрої українських антирадянських елементів в еміграції, то що він доповідав про свого друга, який на той час був оголошений радянською владою «ворогом народу», і як він себе при тому почував? Чи здогадувався В. Винниченко про співпрацю М. Глуценка з ДПУ? Ці та низка інших запитань, які виходили зі згаданих, не могли не хвилювати громадськість.

У названих тут статтях про стосунки між В. Винниченком і М. Глуценком згадано побіжно, цитовані в них кілька цікавих документів не розкривають теми, а інколи й породжують нові запитання. Так, В. Попик пише про те, що В. Винниченко цінував акварелі М. Глуценка, підтримував його намір повернутися на батьківщину, бо вважав, що справжній національний талант може сягнути вершин лише на вітчизняному ґрунті. Очевидно, зі слів митця, зафіксованих у його донесеннях, В. Попик писав, що В. Винниченко відмовляв того від спілкування з оунівцями, гетьманцями й білогвардійцями, висловлював побоювання, що це може зашкодити його поверненню в Україну. Дослідник цитує анонімний лист, який В. Винниченко надіслав М. Глуценкові нібито з метою вберегти останнього від підозр із боку співробітників радянського посольства в Парижі. Ось його текст:

«Громадянине Глуценко!

Я давно симпатизую Вам, щиро радію кожному Вашому творчому здобутку. Ваш непересічний талант належить українському народові, до якого Ви невдовзі повернетесь. Тому вважаю за обов'язок звернути увагу на слідуюче.

Ви приятелюєте з відомим емігрантом В. Винниченком. Про стосунки з ним у Лаванду, Марселі й тепер у Парижі відомо радвладі. Поки не пізно, я хочу порадити Вам негайно припинити контакти з Винниченком, звичайно, якщо Ви дійсно зацікавлені в поверненні до Радянського Союзу. І чим швидше припиниться це приятелювання, тим краще буде для здійснення Вашого задуму. Про цього листа нікому не розповідайте, окрім дружини. Ваш щирий доброзичливець. Париж, 12.12.35 р.»⁸.

В. Попик зауважує, що авторство В. Винниченка доведене спеціальним дослідженням НКВС СРСР. Якщо це так, то виникає запитання, чому він вдався до анонімки, чому не попередив М. Глуценка у відвертій розмові, адже в них до певного часу були досить дружні стосунки? Чи не мав той лист якусь іншу мотивацію?

В. Шпак наводить інший адресований М. Глуценкові лист В. Винниченка: «Ваша релігія, Николай Петрович, ваше самое дорогое и «святое» — это материальный интерес... Я пишу вам по-русски. Пишу так, потому что в глубине души я не считаю вас настоящим украинцем. Называете вы себя

---

⁸ Там само. — С. 132.

українцем не так, як должен называть себя член угнетенного коллектива, а только тогда и там, где это вам выгодно...»⁹.

На жаль, лист подано з купюрами, не вказана і його дата. В. Шпак коментує його так: завдяки прозорливості справжнього митця Володимир Винниченко розгледів трагедію в душі начебто цілком успішного художника, але не міг розгадати її причин. Адже заради повернення додому доводилось стати «чужим серед своїх».

Джерела, до яких звернемося пізніше, дають підставу стверджувати, що письменник здогадувався про справжню роль, яку грав М. Глущенко.

Про стосунки цих двох митців ідеться також в інтерв'ю газеті «День» генерального директора каналу «Культура» Тамари Бойко, яка спілкувалася з художником упродовж майже тридцяти років: «Попри заборони, він розповідав мені про В. Винниченка, якого дуже поважав. «Ніякий він не націоналіст, а абсолютно європейська людина, дуже красива, елегантна, порядна, темпераментна», — казав Микола Петрович. Вони з Винниченком абсолютно не сприймали Пікассо й під час його першої виставки закидали Пікассо і глядачів гнилими яблуками та яйцями. Перший нудистський пляж у Парижі організували вони з Винниченком»¹⁰.

Деякі відомості про стосунки В. Винниченка з М. Глущенко знаходимо в статтях, уміщених у виданні: «Володимир Винниченко — художник» [Альбом] / Упоряд. С. Гальченко і Т. Маслянчук (2007). Це невелика, але цінна стаття самого М. Глущенка з його оцінкою В. Винниченка як маляра, а також статті дослідників: С. Гординського, Г. Костюка, Б. Певного, П. Федченка, Т. Скрипки та інших, у яких частково використані й щоденники В. Винниченка. Але інформація цього джерела, що розкриває нашу тему, далеко не вичерпана. Саме щоденники письменника та його листування з дружиною дають можливість детальніше розглянути це питання, простежити еволюцію стосунків цих непересічних особистостей від початку до фактичного розриву.

Мета даної розвідки й полягає в тому, щоб ввести до наукового обігу згадані джерела, які відображають взаємини письменника Володимира Винниченка та художника Миколи Глущенка впродовж майже 15 років.

Перша згадка про М. Глущенка в «Щоденнику» Винниченка з'явилася 26 листопада 1921 р.: «Малювання портрета Глущенко»¹¹. 18 квітня 1923 р. знову записано: «Глущенко почав малювати мій портрет»¹², а 4 травня зафіксовано: «Малювання Глущенко портрета Кохи»¹³ (так письменник ніжно називав свою кохану дружину Розалію Яківну).

⁹ Шпак В. Вказ. пр.

¹⁰ Європейський аристократ, радянський розвідник, відвертий художник [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/naprikinci-dnya/ievropeyskiy-aristokrat-radyanskiy-rozvidnik-vidvertiy-hudozhnik>.

¹¹ Винниченко В. Щоденник. — Едмонтон-Нью-Йорк, 1983. — Т. 2: 1921–1925 / Ред. Г. Костюк, упор. текстів і прим. О. Мотилі. — С. 60.

¹² Там само. — С. 207.

¹³ Там само. — С. 212.

Цікавий для біографів М. Глуценка запис знаходимо під датою 22 серпня 1923 р.: «Візита Глуценка. Вернувся хлопець з Парижу в Берлін працювати. Очевидно, трудно в Парижі заробляти на прожиток»¹⁴. У цей час В. Винниченко жив у селі Рауен неподалік від Берліна, де купив хату, і М. Глущенко розмальовував у ній спальню, правда, В. Винниченко записав 22 жовтня 1923 р., що «невдало»¹⁵. Чи не про цей епізод розповідала Тамара Бойко зі слів художника, що коли В. Винниченко попросив його розмалювати йому дачу, Микола Петрович розписав її портретами гетьманів¹⁶, хоч основним жанром, у якому працював, був пейзаж?

3 січня 1924 р. письменник занотував: «Приїзд Глуценка»¹⁷, а 4 червня записав свої враження від виставки Миколи Глуценка та Івана Бабія, художника-неокласика родом із Херсонщини, який вивчав малярство в Києві, Берліні й Парижі, де виставляв свої картини. В. Винниченко відзначив: «Талант обох виразно помітний. З хлопців-учнів зробилися справжніми молодими шукачами нових шляхів. Спільність шукань робить їхні манери писання спорідненими. Шукання Глуценка заводять його в тупі кутки. Рятуює скромність і щирість. Одначе, знає вже підходи до критиків: робить усім візити»¹⁸.

Відвідавши Палац модерного малярства 5 листопада 1924 р., В. Винниченко записав такі свої враження: «Знайдення джерел впливу на Глуценка: молодий німець Діх з його двома автопортретами. Та ж сама неподібність, та сама манера письма, той же фон пейзажу з квіточками. Уся виставка все те саме: досконалість форми й музика фарб і блідість сюжетного змісту»¹⁹.

З переїздом друзів до Парижа 1925 р. їхні зустрічі стали частішими, що помітно із записів у щоденнику В. Винниченка. Він щиро радіє успіхам молодшого товариша, вірить у його талант. 6 жовтня 1925 р. занотував: «Візита Глуценка. Робить успіхи малий. Здається, буде помітний талант»²⁰. А через два дні, описуючи свій невдалий візит до М. Глуценка, зафіксував такі спостереження про його стиль життя: «Кудись побіг з картиною. Хлопець робить собі славу. Добре відчув природу сучасної європейської критики: продажність. У нього знайомства з критиками, журналістами, особисті зв'язки, дрібні частування, подарунки. Він з ними ласкавий. Але він і працюючий, і шукаючий, і живий, і невтомний»²¹. Цю думку В. Винниченко розвиває й у записі від 26 жовтня 1925 р.: «Візита Глуценка. Цей по-своєму прагне цінностей. Не посади, не політика й партії, а мистецтво. Бігає по критиках,

---

¹⁴ Там само. — С. 229.

¹⁵ Там само. — С. 244.

¹⁶ Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/naprikinci-dnya/ievropeyskiy-aristokrat-radyanskiy-rozvidnik-vidvertiy-hudozhnik>

¹⁷ Винниченко В. Вказ. пр. — С. 274.

¹⁸ Там само. — С. 356.

¹⁹ Там само. — С. 437.

²⁰ Там само. — С. 630.

²¹ Там само. — С. 631.

робить виставки, всякими способами містить про себе в усякій пресі рецензії, робить собі славу»²².

Уявлення про тогочасний спосіб життя художника доповнює опис його житла від 29 жовтня 1925 р.: «У Глуща. Кімнатка в готелі латинського кварталу. Дихнуло минулим: низенька стеля, cabinet de toilette, купа вжитих простирадл і рушників на східцях поверхів: міняння білизни. Сходишки вузьенькі, килимками застелені. Стіни Глущевої кімнати позапінані кольоровими «ганчірками», плахтами, хустками, килимками, шалями. Картин немає — на виставці»²³.

Уперше свої конкретні враження від роботи М. Глущенка В. Винниченко занотував 21 листопада 1925 р. щодо подарованої йому картини «Liebespaar» («Любовна пара»): «Візита Глущенка. Привіз нарешті «Liebespaar». Маю трошки присторонности до цієї праці. Краса глибокого тілесного спокою в ній, тіло землі і тіло жінки в пишних, дозрілих формах, нічого колючого, гострого, неспокійного. Задоволеність насиченістю любовію, спочинок після бурі, жага і прийняття зародку в лоно. Хороша річ»²⁴.

Похвала майстерності Глущенка-художника на сторінках Винниченкового щоденника зустрічається досить часто. Зокрема, відвідавши виставку російсько-українських малярів, занотував 19 травня 1927 р.: «Праці Глущенка — найкращі»²⁵. А в записі від 14 лютого 1931 р. читаємо: «На виставі групи малярів, що досить сміливо назвала себе «Le Seconde Génération». Крім праць Глущенка та кількох картин інших уся «друга генерація» — досить бідненьке явище»²⁶.

Спілкування Володимира Кириловича з молодим талановитим художником спонукало його активізувати й своє давнє малярське захоплення, адже відомо, що ще в дореволюційні часи він пробував себе в цій сфері. Тепер у нього з'явилася можливість спілкуватися з професіоналом, почути його оцінку. Позитивні відгуки його дуже тішили. 23 квітня 1926 р. він записав у щоденнику: «Показав Глущенкові свій малюнок. Видно було, що річ сподобалась йому цілком серйозно. Аж здивувався, аж з якоюсь повагою забалакав. Мабуть до сьогоднішнього дня [мене він] жалів про себе, що дурно буде попсовано стільки полотна і фарб. А тепер вважає, що я мало беру з собою полотна»²⁷.

Тема малювання особливо часто зустрічається в записях, зроблених улітку 1927 р., коли В. Винниченко відпочивав разом із М. Глущенком на Півдні Франції — у Сен-Рафелі. 28 липня Володимир Кирилович занотував: «Ри-

²² Там само. — С. 638–639.

²³ Там само. — С. 640.

²⁴ Там само. — С. 652.

²⁵ *Винниченко В.* Вказ. пр. — Київ-Едмонтон-Нью-Йорк, 2010. — Т. 3: 1926–1928 / Ред. Г. Костюк, упор. текстів і прим. О. Мотиля, підготовка до друку С. Гальченка і Т. Масляничук. — С. 351.

²⁶ Там само. — Київ-Едмонтон-Нью-Йорк, 2012. — Т. 4: 1929–1931 / Ред. Г. Костюк, упор. текстів і прим. О. Мотиля, підготовка до друку і передмова С. Гальченка. — С. 258.

²⁷ Там само. — Т. 3: 1926–1928. — С. 95.

сунок пейзажу з Глущенком. У мене вийшов якийсь примітив у дусі картин старих італійських майстрів. Але Коха страшенно вражена «успіхами» моїми»²⁸.

Та він міг і критично оцінювати свою працю. 31 липня записав: «Рисунок пейзажу St. Raphaël. Невдало»²⁹. 7 серпня не без самоіронії зафіксував: «Малювання з Глущенком натюрморту. До мільйонів натюрмортів додалося ще два. При чому один з них цілком міг би й не з'являтися на світ, від чого світ на один натюрморт лишився б чистіший. А в автора його збереглося би годин чотири часу, які він міг би вжити корисніш як не для світу, то хоч для себе»³⁰.

Пейзажі В. Винниченкові інколи вдавалися непогано, і тоді в нього виникала така думка, яку він записав 4 серпня 1927 р.: «Боюсь, що мої невеличкі успіхи трошки пригнічують Глущенка. Пригнічують тим, що його роботи без порівняння не так виразно відрізняються від моїх. Бо, дійсно, досадно: неук, профан і аматор може часом зробити не кричуще погано. А зрештою, може, це все мої вигадки»³¹.

Продовження цієї теми знаходимо в записі 12 серпня: «Глущенко вже «під моїм впливом». Таки правильно я помітив, що він був пригнічений тим, що в мене пейзаж вийшов краще. І сам признався. І тепер усі свої останні праці старається робити ясніші, так само, як я, оживляючи небо хмарами, пускаючи сонця в зелень і т. д.»³².

У наступні роки В. Винниченко також багато малював, відпочиваючи влітку разом із М. Глущенком. Так, у щоденникових записах серпня 1930 р. читаємо: 23 серпня — «Малювання пейзажу — Пролив між рукавами Сени»³³; 24 серпня — «Малювання пейзажу (вдома)»³⁴, а 26 серпня, коли Микола Петрович приїхав на острів після короткочасного перебування в Парижі, Володимир Кирилович занотував у щоденнику: «Глущенко знаходить, що я зробив «великий успіх» у малюванні. Пейзаж, видно, вразив його»³⁵.

Особливо тішило художника-аматора, коли сторонні люди не могли розрізнити його й Глущенкові малюнки. «Цікаво: м-ме Ріст з своєю родичкою зайшли до нас в оранжерею. Побачивши картини, вони хотіли довідатись, хто яких автор. Я запропонував розрізнити, і вони не змогли вгадати, де мої, де Глущенка. І так і сяк угадували — ніщо не допомогло. Глущенко, здається, цим трохи пригнічений. Але увечері я його заспокоїв трохи, пояснивши тим, що широка публіка погано розуміється на малярстві...» (29 серпня 1927 р.)³⁶.

---

²⁸ Там само. — С. 388.

²⁹ Там само. — С. 389.

³⁰ Там само. — С. 393.

³¹ Там само. — С. 391–392.

³² Там само. — С. 396.

³³ Там само. — Т. 4: 1929–1931. — С. 193.

³⁴ Там само.

³⁵ Там само. — С. 194.

³⁶ Там само. — Т. 3: 1926–1928. — С. 402–403.

Тим приємніше було В. Винниченкові почути похвалу від професіоналів, зокрема від російського художника-модерніста, супрематиста Івана Пуні, про що йому розповіла дружина останнього Оксана, також художниця-супрематистка. 17 лютого 1928 р. він записав у щоденнику: «Обробка малюнків. Несподіваний комплімент і, здається, щирий, бо не в очі. Пуні, убачивши мої малюнки, запитав у Оксани, чиї то такі гарні пейзажі з такими свіжими фарбами й закінченою технікою. І здивувався, що це — людини, яка не «проходила» ніякої Академії. А Ксана, довідавшись що я «вчився» у Глущенка, сказала: «Нехай Глущенко повчиться років два у Володимира Кириловича, щоб писати так». І серйозно питає, чому я не виставляю своїх речей»³⁷.

Але днем раніше, 16 лютого, Володимир Кирилович записав: «У Глуща. Гарні нові речі. Милі, соковиті пейзажі. Вперше, здається, захотілося й собі *так* написати»³⁸.

Між родиною Винниченків та Миколою Глущенком і його подругою, а потім дружиною Марусею Бронштейн, склалися теплі, дружні стосунки. Вони разом відпочивали, відвідували кіно й художні галереї, зустрічали новий, 1927, рік; Глущенки були серед гостей Винниченків, коли вони відзначали новосілля в новозбудованому будинку в Парижі 7 січня 1928 р.³⁹ Спілкування цих двох родин тривалий час було постійним.

Пов'язували В. Винниченка з М. Глущенком і ділові стосунки. Володимир Кирилович залучав товариша до роботи над ескізами декорацій до своєї п'єси «Панна Мара»⁴⁰ й до ілюстрування видання власних творів у 12 томах, яке планувалося в українському видавництві «Рух». Відредаговані В. Винниченком і проілюстровані М. Глущенком перші два томи вийшли друком у 1931–1932 рр., але робота була припинена через посилення репресивних дій радянської влади проти В. Винниченка⁴¹.

Таке тісне спілкування давало можливість В. Винниченкові уважним поглядом письменника спостерігати за стилем життя й поведінкою молодого талановитого художника, його творчими пошуками, успіхами, фіксувати позитивні й негативні сторони його натури.

В. Винниченка тішило те, що М. Глущенко — «розумний хлопчина, вмє бачити і в інших талант і цінності»⁴². А іншим разом, 23 січня 1926 р., фіксує своє спостереження про «кризу» митця: «...Шукання фарб. Нове полотно: дві жінки з рожево-цегляними тілами, товстоногі заплющені очі, обвислі груди. Візита якогось колеги, художничка чи критичка. «Мило, очень

³⁷ Там само. — С. 471–472.

³⁸ Там само.

³⁹ Там само. — С. 332, 348, 257, 455; Т. 4: 1929–1931. — С. 90, 92, 94–95, 174, 176, 180–181, 183, 184 та ін.

⁴⁰ Там само. — Т. 3: 1926–1928. — С. 57, 76.

⁴¹ Гальченко С. Кадри із «автофільму» Володимира Винниченка // Винниченко В. Вказ. пр. — Т. 4: 1929–1931. — С. 9.

⁴² Винниченко В. Вказ. пр. — Т. 3: 1926–1928. — С. 583.

симпатично, очень интересно»⁴³. Тон запису засвідчує, що письменник не поділяв похвали колеги Глущенка.

А ось зовсім інший настрій у записі про «шукання фарб» від 25 липня 1928 р.: «Глуц ганяється за яскравою фарбою. Раніш він шукав її в собі. Тепер у природі. Але природа не має на увазі критиків і конкурентів з Mont-Parnass'у*». Через те вона спокійно кладе свої фарби, які їй потрібні. А Глущеві доводиться перебільшувати їхню яскравість і комбінувати так, щоб хатне, міське око нервово стомлених людей приємно залоскоталося або вразилося. В цьому вічна мета і зміст малярства»⁴⁴.

В. Винниченко співчутливо ставився до невдач М. Глущенка у стосунках з торговцями картинами. Коли один із таких (marchand) забрав у нього роботи, а грошей не вислав і вимагав наступної висилки партії полотен, Володимир Кирилович записав 13 березня 1927 р.: «Хлопець засмучений. Дійсно, з маршоном погано, а порви з ним, теж не блискучо: де взяти грошей на існування, на можливість працювати, шукати, творити?»⁴⁵.

Високо цінуючи талант М. Глущенка, В. Винниченко був стурбований тим, щоб він його не змарнував. Тому нерідко нотував свої критичні погляди щодо стилю життя й роботи товариша, його морально-етичних цінностей.

Володимира Кириловича особливо непокоїло те, що М. Глущенко не був національно свідомим українцем. Порівнюючи Глущенкову роботу та іншого знайомого художника, вихідця з Херсонщини Михайла Андрієнка-Нечитайла, який був залучений до роботи над ескізами до постановки п'єси В. Винниченка «Панна Мара», записав 19 лютого 1926 р.: «У Нечитайла фарби бліді, невиразні, рисунок несміливий, хоч і чистенький. У Глуща все соковите, ярке, сміливе. Але вони обидва погані українці, — з українським стилем не знайомі»⁴⁶.

Як про «поганих українців», хоч і талановитих майстрів, писав В. Винниченко також про М. Глущенка та І. Бабія, котрі відверто мріяли про великі гроші. «В обох є до цього воля, — писав В. Винниченко. — Обидва не дуже розбірливі в засобах і не гидливі. Етичних великих *своїх* ліній у них немає. Політика їм чужа. Громадські й національні інтереси досить байдужі. (Їх називають у пресі руськими малярами, а вони навіть не пробують спростувати). Отже, можливо, що й досягнуть грошей. Але що далі? Чи не загублять вони в цій погоні щось дорожче за гроші?»⁴⁷.

Про них згадує В. Винниченко і в зв'язку з ідеєю влаштувати в одній із відомих паризьких галерей виставку українських малярів, з якою до нього

---

⁴³ Там само. — С. 39.

* Montparnasse — лівобережний паризький район, де жило багато митців, письменників та інших творчих людей.

⁴⁴ Там само. — С. 535.

⁴⁵ Там само. — С. 322.

⁴⁶ Там само. — С. 57.

⁴⁷ Там само. — С. 226.

звернулася відома українська культурна діячка в еміграції Наталка Геркен. Однією з її обов'язкових умов було те, щоб ця подія носила виразний національний характер. Володимир Кирилович 13 грудня 1926 р. записав із цього приводу такі свої роздуми: «...Коли б наші тюхтії спромоглися на певну енергію, слід було б показатися в Парижі. На жаль, Глушенко й Бабій погані українці й з національним характером у них нічого немає. Довелось би надолужувати працями киян, львів'ян та пражан. Але чи національний характер зможе бути гарантією талановитості. Щоб не осоромитись нам»⁴⁸.

Ідею всеукраїнської малярської виставки в Парижі В. Винниченко обговорював з М. Глущенком та І. Бабієм і 16 грудня 1926 р. записав свої враження: «Скептицизм хлопців: чи знайдеться щось путнє на Україні чи дебудь, з чим можна показатись у світ. Якщо й знайдеться, то тільки в Парижі, себто, у них двох. Бабій: прагнення стати вище Європи, завоювати її. Національний характер мистецтва — відсталість, регрес. [...] Дебата на тему: ціль мистецтва. Виявляється, що вперше це питання конкретно стає перед ними. Досі вони обидва не знали, чого хочуть досягти своєю працею. Плутанина поглядів у Бабія, з замахами на старі теорії мистецького аристократизму, «працювати для себе», «плювати на маси, на юрбу, яка нездатна зрозуміти». Але кінець-кінцем погодився зо мною»⁴⁹.

Коли М. Глушенко поділився з В. Винниченко своїми успіхами (16 газет дали дуже прихильні відгуки на його роботи), Володимир Кирилович запропонував йому послати спростування в «Дні», що він не «русский художник», а українець, проте з жалем констатував, що за цю пропозицію Микола Петрович «не вхопився»⁵⁰.

Відсутність у М. Глушенка національного самоусвідомлення настільки глибоко зачіпала В. Винниченка, що він принагідно писав про це навіть після від'їзду художника до Москви. Зокрема, 1 липня 1937 р. так описував свої враження від візиту українського кінорежисера й журналіста Євгена Слабченка: «Здобув у кінематографічному світі ситуацію того, що його вже знають, тому доручають постановки. Успіх розвиває віру в себе, енергію завзяття. Він вже робить заходи, щоб добратись до Голівуду. Не перестає вважати себе за українця, воює за свою національність, не так як Глушенко, який готов її продати за найменшу рецензійку, за наймізерніший гонорарчик»⁵¹.

Турбувало В. Винниченка й те, що молодий художник занадто швидко й багато малював, коли була можливість продати картини, а коли збуту не було, то й прагнення до постійної наполегливої праці зникало. «Занадто продукує. Якась фабрика картин для міланського магазину. Так, рекляма буде, але

⁴⁸ Там само. — С. 249.

⁴⁹ Там само. — С. 249–250.

⁵⁰ Там само. — С. 467.

⁵¹ Щоденники Володимира Винниченка (1932–1937) / Підготовка тексту й коментарів Г. Сиваченко // Слово і Час. — 2000. — № 9. — С. 62.

якість роботи терпить» (22 грудня 1926 р.)⁵². Проте, якщо й при швидкому малюванні виходила гарна картина, не міг стримати захоплення. 25 січня 1927 р. занотував: «Глущенко і Маруся Бронштейн у нас. Глущенко за три години написав два великих пейзажі. Занадто швидко. Але картини досить сильні»⁵³.

Разом із тим, маючи можливість тривалий час спостерігати за молодим художником, В. Винниченко зробив висновок, що той не дуже ретельно ставився до своєї роботи, любив поспати. Під час спільного відпочинку в Сен-Рафелі В. Винниченко 17 серпня 1927 р. занотував про М. Глущенка таке спостереження: «Хлопчина досить охочий до сну. Вночі спить годин дев'ять і по обіді години дві. Годин кілька рисує та малює. А з рештою часу, бідолаха, не зна, що робити»⁵⁴. Коли влітку 1930 р. вони разом відпочивали на острові для натюрістів, Володимир Кирилович працював над трактатом «Щастя» по 8–10 годин на добу, а Микола Петрович трохи малював, вудив рибу, готував їжу. 7 липня письменник записав: «Глуц — зробив 4 акварельки, перетомився і спить у тенті. Трудно з захопленням працювати хлопцеві: нема збуту продуктів праці. Розрив з споживачем прибиває творчість, гальмує ініціативу, родить зневіру до себе, апатію. І тікає людина в сон»⁵⁵. А 28 серпня: «Цілий день у курені за роботою. Години минають без зупинок. ...Глущенко попрацював дві години й вважає, що на сьогодні він зробив уже досить»⁵⁶.

А 31 серпня 1930 р. В. Винниченко так писав про нього дружині: «Працює він дуже мало: годину-дві на день. Нема в нього ні тихої, але глибокої любови до своєї праці, ні бурхливого запалу. Це — сумно. Бо без праці, хоч би й з талантом, багато він не зробить і багато не досягне. Нема в нього творчого непокою, шукання, невдоволення, перемагання себе». Звернув В. Винниченко увагу й на те, що М. Глущенко мало читає, «тільки газети та романи, якщо трапиться під руку»⁵⁷. Це саме спостереження Володимир Кирилович записав і в щоденнику днем раніше, підкресливши, що М. Глущенко багато спить — «годин по 12 на добу, вночі годин з десять з 9 ½ до 7–7 ½ та вдень години дві». «Нема прагнення до внутрішньої гармонії, до чесности з собою, нема навіть бажання організувати себе»⁵⁸.

20 вересня того самого року Винниченко записав: «Візита Глуща. Його, видно, пригнічує, що я все працюю та працюю. Коли не зайде, коли не спить, все працюю. А він ходить в кафе, б'є байдики.

---

⁵² Винниченко В. Вказ. пр. — Т. 3: 1926–1928. — С. 253.

⁵³ Там само. — С. 296.

⁵⁴ Там само. — С. 398.

⁵⁵ Там само. — Т. 4: 1929–1931. — С. 174.

⁵⁶ Там само. — С. 195.

⁵⁷ Цитати з листування Володимира й Розалії Винниченків подано за копіями, наданими Архівом-музеєм імені Д. Антоновича УВАН (США), де вони зберігаються у фонді В. Винниченка (№ 138): листи В. Винниченка — тека 34, листи Р. Винниченко — тека 33. Так як архів не описаний, у тексті вказуємо лише дати листів.

⁵⁸ Винниченко В. Вказ. пр. — Т. 4: 1929–1931. — С. 195.

Якось негарно»⁵⁹.

Чи не приклад великої працездатності й організованості В. Винниченка став одним із факторів того, що М. Глущенко залишився в пам'яті тих, хто його знав, втіленням цих людських чеснот? Тамара Бойко згадувала: «Хоч би де він бував, малював пейзажі. Якось ми одночасно відпочивали в Паланзі. Коли всі тільки йшли на сніданок, Глущенко вже повертався з етюдів. Я не знаю іншої людини, яка так багато й натхненно працювала б, як він»⁶⁰.

Морально-етичні якості молодшого приятеля також не викликали захоплення в письменника. 8 серпня 1927 р. він занотував у щоденник: «Балачка з Глущенком на етичні теми. Хлопчина він — не гордої етики. Хапай, де можна і як можна. Молоді панночки мають *потребу* танцювати в данцінгах, їздити в автах, гарно вбиратися, добре вечеряти. Через те вони можуть виманювати всі ці приємності мовчазними натяками на кохання (а надто поглядами — «погруженієм»), легким кокетуванням «до певної межі». Нічого в цьому поганого нема. Бо де ж така бідна панна знайде задоволення цих своїх *потреб*. На питання, яка ж різниця між кокетками та утриманками, що ради цих «потреб» продаються, хлопець відповіді не міг дати»⁶¹.

«Поганенький товариш з Глущенка», — записав В. Винниченко 23 серпня 1927 р. Володимир Кирилович збирався поїхати ловити рибу, але в нього зачепився якір: «Я почав гукати Глущенка. Очевидно, щоб він поміг, приплив до мене і щоб ми разом перервали шворку. Але він не рушив з скелі і спокійно дивився, як я безнадійно тяг шворку.

Зате ідея женитися з багатенькою дівчиною, подана нами жартома, йому, видно, подобається, і він серйозно упадає за Жоржетою, дочкою сусідів, власників вілли, терену, авта. Сьогодні вже пішов з нею на острів збирати крабів»⁶².

Ця остання теза — намагання художника одружитися заради матеріальної вигоди — у щоденнику розвивається досить детально. Якби все написане з цього приводу виокремити, то вийшло б ціле оповідання. Між тим, М. Глущенко цього часу зустрічався з Марусею Бронштейн, яку В. Винниченко характеризував також як «страшенно розсудливе й розраховане дівча»⁶³. Вони вдвох бували досить частими гостями Винниченків, їхні стосунки проходили різні фази, які Володимир Кирилович ретельно фіксував і коментував. 25 січня 1927 р. він записав: «Бажання молодих людей побратись. Але батьки хочуть віддати її за заможного, а Глущенко не може заїмпонувати кишинівській дрібній жидівській буржуазії нічим. А дівчина, очевидно, без особли-

⁵⁹ Там само. — С. 201.

⁶⁰ Європейський аристократ, радянський розвідник, відвертий художник [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/naprικinci-dnya/ievropeyskiy-aristokrat-radyanskiy-rozvidnik-vidvertiy-hudozhnik>.

⁶¹ Винниченко В. Вказ. пр. — Т. 3: 1926–1928. — С. 394.

⁶² Там само. — С. 401.

⁶³ Там само. — С. 337.

вого темпераменту, без особливої закоханості в Глуценка і без особливої енергії для боротьби за своє щастя в шлюбі»⁶⁴.

І вже 18 березня того самого року занотував: «Глуц і Маруся. Переходять на дружбу»⁶⁵. Через якийсь час вони знову вирішили побратися, і в записі від 3 листопада 1927 р. читаємо: «Бідний «Коля» тепер між двох огнів: Марусини і Жоржети»⁶⁶.

Невдовзі терези Глущенкових вагань схилися на бік Марусі. 25 листопада 1927 р. у щоденнику з'явився такий запис: «Глуц таки остаточно зорієнтувався на Марусину і на Жоржету більше не «рефлектує». Він гадає, що все, що з матеріального боку могла б дати йому Жоржета, те дасть Марусина. Через те й така тепер огида до «подвійної ролі», що її зовсім не було помітно в St. Raphaël'і. Та чи не помилиться хлопець? Недалеке майбутнє покаже»⁶⁷.

І, справді, зовсім мало часу пройшло, щоб передбачення В. Винниченка збулося. Уже 17 січня 1928 р. він записав: «Глуц і Марусина, видно, вже облишили думки про свій шлюб. Кожне шукає собі пару з грошима. Практичну молодь створила революція»⁶⁸.

А майже через місяць, 13 лютого, Володимир Кирилович занотував: «Глуценко прийшов на пораду. Жоржетини батьки через Жоржету запропонували йому женитися з дівчиною, бо так часто, мовляв, ходити до неї може тільки наречений. Отже, що йому тепер робити? Йому не хочеться загубити своєї свободи, а крім того так не може зрадити Марусину, яка немовби теж хоче вийти за нього. І батьки Марусини ніби тепер теж уже нічого не мають проти її шлюбу з ним, і придане дадуть. А придане дозволить мати ательє й жити без клопоту на самі проценти. Звичайно, ця можливість цілком усуває шлюб з Жоржетою. Хлопцеві, видно, все ж таки хотілося б ще приберегти собі Жоржету на випадок розриву з Марусиною. Але після моєї поради бути чесним з дівчиною, мабуть, порве»⁶⁹.

Та стосунки з Марусиною склалися не безхмарно, і 28 лютого «літописець» їхніх відносин зафіксував: «Візита Глуца з Марусиною. Більше не сварились і не лаялись. Але, видно, колишня ідилія і пляни шлюбу скінчилися»⁷⁰. Наступне спостереження щодо Глущенкової меркантильності записав В. Винниченко 5 березня: «У Глуца. Бідний хлопець мріє про ательє й прийоми клієнтів. А тут ще Бабій з Кіті задумують своє власне ательє будувати. Хоч бери та зараз же й женися з Жоржетою. Здається, що тепер уже «найголовнішого» моменту проти цього шлюбу, — відносини з Марусиною, —

---

⁶⁴ Там само. — С. 296.

⁶⁵ Там само. — С. 324.

⁶⁶ Там само. — С. 423.

⁶⁷ Там само. — С. 430.

⁶⁸ Там само. — С. 461.

⁶⁹ Там само. — С. 471.

⁷⁰ Там само. — С. 476.

немає. Десь обоє мріють, щоб розійтись. Цікаво: Марусина скупенька дівчина, а дорікає Глуща в скупості»⁷¹.

18 червня 1928 р. В. Винниченко записав, що під час обіду з М. Глущенком зайшла розмова про його шлюб: «Занадто далеко зайшли відносини з Марусиною — отже, треба женитись»⁷². Художник опинився в досить двозначному становищі, яке В. Винниченко не без гумору описав 16 липня 1928 р.: «Ми — глядачі маленької драматичної п'єски, початої торік на батерійському пляжику, яка тягнеться тепер і, мабуть, хутко кінчиться. Дійові особи: Глущ, Жоржета, Марусина, Жоржетині батьки. В Парижі Глущ чекає на майбутню тещу, матір Марусини, фактичної своєї жінки. В St. Raphaël'і чекає на Глуща Жоржета, сама собі уявлена наречена Глуща. Уявлена Жоржетою теща, мати Жоржети, та батько готують подружжю нову віллу, яка має зватися... «Куток»! (Так називали Винниченки свій збудований у Парижі будинок. — *Н.М.*). Діждавшись майбутньої, але справжньої тещі й, можливо, вирішивши питання з шлюбом, Глущ приїде сюди і буде викручуватись з фальшивого становища уявленого нареченого. Чим скінчиться це «непорозуміння», покаже кінець п'єски»⁷³.

Через місяць, 16 серпня, письменник так розмірковував над причинами одруження свого приятеля: «Глущ жениться з Марусиною. Через що і навіщо цей шлюб? Кохання духовного у них нема. Навіть фізичної закоханости нема, бо він одночасно з Марусиною фізично сходиться з іншими жінками. Вона це знає і дозволяє, аби тільки не на очах у людей, — амбіція. Вона йде на цей шлюб, щоб мати становище заміжньої жінки та ще й маляра, що в майбутньому, може, матиме славу. Шукала багатих женихів, але зазнала фіаско. Він, щоб мати ательє, безплатну любовницю і поміч у продажу його картин. Бо Марусина з допомогою батьків має заснувати майстерню капелюхів. Її клієнти будуть його клієнтами. Цікаво, чи надовго зліпиться цей союз. Марусина матеріально буде дужча і незалежна. А він — слабкий і чи теж незалежний? Чи не буде якраз у цьому пункті крах?»⁷⁴.

Ще до офіційного одруження ця пара то мирилася, то сварилася, даючи спостережливому «літописцю» чимало матеріалу для записів і аналізу. 13 грудня 1928 р. він занотував, що Глущенки посварилися через те, що наречений вважає себе обдуреним, бо не одержує від батьків нареченої того приданого, на яке розраховував. «На цьому ґрунті й “драма”»⁷⁵.

Через тиждень, 20 грудня, В. Винниченко знову зафіксував, що в Глущенків «шлюб не ліпиться ніяк. Марусина радянського шлюбу ні за що не хоче, бо у них у Кишиневі його й за шлюб не мають. А до того вона не хоче

⁷¹ Там само. — С. 479.

⁷² Там само. — С. 511.

⁷³ Там само. — С. 528.

⁷⁴ Там само. — С. 547–548.

⁷⁵ Там само. — С. 593.

такого шлюбу, щоб давав волю розійтися, коли одна чи друга сторона того забажає. Вона ненавидить «Колю» і аж шкварчить палом помсти. Але шлюб з ним неодмінно хоче брати». Невизначеність у стосунках триває, «він покищо нічого не каже рішуче, бо ... саме тепер Марусина позує йому для картини, і навіть не зрозуміло, де будуть вінчатися, у мера чи в консула»⁷⁶.

Нарешті, 2 січня 1929 р., у щоденнику з'явився запис, що Глушенки побралися, але він був дуже не впевнений у міцності цього союзу, хоч Марусина таки згодилася на радянський шлюб. «Навіть ніби задоволена, бо почуває обопільну незв'язаність, добровільність у своєму союзі, участь своєї волі в триманні його й відповідальність за порушення. Але чи так це? Здається, обоє вони тримають уже по камінцю розриву за пазухою і тільки чекають слушного моменту. Він не кидає Desvaux і ходить до Жоржети, не кажучи, що вже жонатий. Пояснює тим, що батько Жоржети має купити картину. А як довідається, що жонатий, то не купить. Пояснення ... практичне. Але й воно, мабуть, не зовсім близьке до правди. Чи не береже Глуш Жоржету на випадок розриву з Марусею, щоб дістати добре придане, а не ту фікцію, що за Марусею? А вона чи не наглядає вже собі заступника Колі з долярами?»⁷⁷.

«Дивне подружжя Глушів, — дивувався В. Винниченко. — Модерне чи що? Сварки й гризня — це норма їхнього життя» (16 січня 1929 р.)⁷⁸. Він уважав, що цей шлюб був помилкою. «Треба б виправити, швидше розійтися, — писав Винниченко 1 липня 1929 р., — але є одна важка перешкода: помешкання з обстановкою. Помешкання взяте на ім'я *його*, а гроші дали батьки *її*. Кому лишиться помешкання? А обстановка? Тут справа ще заплутаніша. Обстановка куплена і за його гроші і за її. Що за чиї? Хто від чого повинен відмовитись? Крім того: той, хто піде з помешкання, буде *прогнаний*. Глуш ніяк не може піти, бо вийде, що жінка прогнала, бо відомо, що помешкання за жінчині гроші взяте. А Маруся теж не може покинути помешкання, бо вийде, що Глуш прогнав. А тим часом час минає, Марусина не така вже юна, треба знаходити або чоловіка, або «покровителя». Не молодого, не шелихвіста, а людину поважну, з грішми, з автомобілем, з можливістю дати все, що належить. І виходить трагедія»⁷⁹.

Але потроху Марусина переконувалася, «що вона має не гіршого, ніж у інших, чоловіка. В кожному разі він охоче вдягає її. Він робить це з амбіції, а не з любови до Марусі — от, мовляв, яка в мене гарна й чудесно вбрана жінка, — але Марусина і цим задоволена» (10 липня 1929 р.)⁸⁰.

Проте справжньої дружби, взаємної прив'язаності в родині все-таки не було. Коли М. Глушенко, стрибаючи на стадіоні, впав і пошкодив руку, а Ро-

⁷⁶ Там само. — С. 595.

⁷⁷ Винниченко В. Вказ. пр. — Т. 4: 1929–1931. — С. 18.

⁷⁸ Там само. — С. 26.

⁷⁹ Там само. — С. 86–87.

⁸⁰ Там само. — С. 90.

залія Яківна повезла його в Париж на рентген, щоб дізнатися, чи немає перелому, то Маруся з жахом допитувалася в неї: «Він не зламав руку? Він зможе працювати? Я кину його, як тільки рука в нього зламана». «Такі почуття, — констатував В. Винниченко, — розуміється, ще менше сприяють міцності шлюбу. В нього теж розрахунок на те, що вона продасть картини в Румунії, візьме грошей у батьків і зароблятиме капелюхами»⁸¹.

Родинне життя Глущенків, побудоване на меркантильних стосунках, не імпонувало Винниченкам, яких пов'язували глибоке кохання, міцна дружба й взаємна повага, які постійно працювали над самовдосконаленням — кожний своїм і спільної родини. Вони намагалися впливати на молодших приятелів як власним прикладом, так і «лекціями». 26 жовтня 1930 р. Володимир Кирилович записав: «Ще одна лекція творення шлюбу Глушам. Досить дошкульна лекція, а надто Марусі. Але бачу, що варто бути «лектором», — наука, хоч і сприймається досить чутливо й навіть болюче, своє справляє. Вже майже немає сварок між ними, народжується шанування гідності, з'являється розуміння товариськості в шлюбі. Та сама Маруся, яка ще недавно лютилась, ображала й грозилася помститися, тепер починає хвалитися тим, що вони не сваряться. «Правда же, Коля, мы теперь не ссоримся?» Але кишинівська мораль ще глибоко сидить у ній (так само, правда, як і в Колі), хоч уже лекціями добре розхитана»⁸².

Працюючи над трактатом «Щастя», В. Винниченко багато думав над тим, як має бути влаштований світ, щоб і все людство, і кожна людина були щасливими. 28 лютого 1931 р. він записав такі свої роздуми: «Цікаве, хоч і не дивне вже тепер мені явище: круг нас є цілий ряд людей, молодих, здорових, матерально більш-менш забезпечених, одне слово, задоволених у насущних головних потребах. І вони, не зважаючи на це, почувають себе... майже нещасними в житті. Більшість їхніх станів — неприємні або й тяжкі. Наприклад Глущі. Вони зовсім легко могли б будувати собі хороше, веселе, повне, гармонійне життя. Вони мають молодість, здоров'я, красу, любов працю. Мають помешкання, одяг, їжу. Мають свободу і багато вільного часу. Мають нарешті родину, задоволення статевих потреб, інстинкту. Отже, всі передумови до свідомого й успішного творення щастя. Але вони живуть у постійному невдоволенні, пригніченні, сварках, гризні, часом у ненависті одне до одного, в наріканнях і в страху перед порожнечою часу, яку спішають захвати чим-небудь. Одне слово, майже нещасні. А могли б бути майже щасливі, коли б з дитинства не всмоктали тої моральної й побутової отрути, що не дає їм навіть уявити собі, що вони могли б бути щасливі, коли б були навчені й привчені свідомо творити своє життя, своє щастя»⁸³.

⁸¹ Там само. — С. 98–101.

⁸² Там само. — С. 211.

⁸³ Там само. — С. 261.

Відмінність багато в чому морально-етичних цінностей, які сповідувала кожна з родин, поступово призвела до того, що Винниченків стало незадовольняти коло їхнього спілкування, яке тривалий час фактично зводилося до Глущенків. 26 липня 1930 р. письменник записав у щоденнику: «Обмеженість нашого кола знайомих: Глуш і його «смейство». Це — трошки завузько»⁸⁴. А в записі 15 листопада 1931 р. знову читаємо: «Відносини з людьми доведені до можливого мінімуму. Конкретне людство, живе й відчувабельне, репрезентоване Глущами. Що ж, вони, дійсно, з честю можуть репрезентувати більшість сучасного людства, а надто Марусина. Центр життя — гроші. Гроші мають усі містичні, божеські якості: всемогутність, скрізьсутність, всезнайство, вселюбовність, всеславність і т. д. Марусина зневажає Миколу, лає його, бо він не має бога, грошей. Як тільки він одержує звідки-небудь хоч пару сотень франків, вона стає зразковою жінкою, вона поштиво жартує з ним, вона готова працювати з ранку до вечора, вона готова закинути всякі свої замахы на флірт. Коли б Глуш заробляв, наприклад, 10 тисяч фр[анків] на місяць, Марусина була б його найпокірливішою рабою, найзахопленішою приклонницею його таланту, найвибачливішою жінкою, дозволяючи йому мати коханок»⁸⁵.

З'являється думка про необхідність обмежити візити Глущенків. Характерний запис зробив В. Винниченко 1 жовтня 1930 р.: «Читання «Щастя» Косі. [...] Візита Глушів під час читання. Постанова: не пускати їх так часто, — адже 5 годин пропало з ними, це просто марнотратство часу»⁸⁶.

Винниченки й самі не завжди хотіли відгукуватися на запрошення Глущенків. 7 січня 1931 р. Винниченко записав: «Банкет у Глущенків. Вагання Кохи. Я вдома сам. [...] Раювання з книжки в руці»⁸⁷.

Ці стосунки ускладнювалися й тим, що Володимир Кирилович інтуїцією письменника й непоганого психолога відчував якусь нещирість у ставленні до нього Миколи Петровича. І при нагоді Винниченки вирішили влаштувати своїм друзям перевірку. 29 листопада 1930 р. В. Винниченко отримав незрозуміле запрошення до поліції, подібне до того, яке отримував колись, коли його висилали з Франції. Не почувавши за собою ніякої провини, на родинній нараді вирішили, скориставшись цим приводом, зробити перевірку близьким приятелям, серед яких були й Глушенки. «Якщо не ради висилки ці запросини, то проробити невеличку містифікацію: сказати, що, дійсно, висилають нас з Франції. Та й подивитись, як будуть реагувати наші ближчі приятелі...»⁸⁸.

Виклик до поліції не був пов'язаний із висилкою, «але маленьку містифікацію ми все ж таки проробили», — писав В. Винниченко. Коли вони по-

---

⁸⁴ Там само. — С. 182.

⁸⁵ Там само. — С. 307.

⁸⁶ Там само. — С. 204.

⁸⁷ Там самою — С. 242.

⁸⁸ Там само. — С. 218.

ділилися з Глущенком трагічною вісткою, «він не впав у відчай, не почав рвати на собі волосся, навіть рухи не стали йому жвавіші. Тільки очі зробились трохи круглішими й зляканими та в лиці з'явилася понура задума.

Пополудні він знову зайшов і розповів, що Марусина довго не хотіла вірити й гадала, що це його містифікація. Але, повіривши, дуже засумувала.

Ввечері знову прийшли обоє. Але не хочуть і думати, що ми виїдемо. Коли я сказав Марусі: «Що ж, їдемо разом до Берліну», вона ухильно відповіла, що треба, мовляв, «обдумать»⁸⁹.

Містифікація тривала майже тиждень. В. Винниченко фіксував враження від поведінки приятелів і 6 грудня записав: «Підсумок містифікації: коли б ми, дійсно, виїхали з Парижу, то Глущі «осиротили» б. Розуміється, певну користь вони від нас мають. Але за неї вони ні душу свою, ні навіть пальця не віддадуть»⁹⁰.

17 березня 1931 р. письменник записав такі свої спостереження за еволюцією світогляду художника: «Цікавий приклад того, як матеріальна залежність і примус міняють не тільки зверхній вигляд світогляду, а навіть суть його. Глущ у початках тільки пристосовувався до радвлади. Не маючи ніяких соціалістичних переконань, він удавав прихильника соціалістичної влади й революції. Це давало йому можливість дещо заробити в закордонних радянських установах. Але дедалі це механічне висловлювання прихильности потягло, за законом дієвої рівноваги сил, виникання справжньої прихильности. Ця прихильність своєю чергою викликала певну ідеологію, обосновання ідейне, вкладення в якусь систему. І тепер цей процес уже йде безупинно»⁹¹.

Спілкування з Глущенками продовжувалося, але їхні часті візити ставали все менш бажаними для Винниченків. 19 квітня 1931 р. Володимир Кирилович зафіксував: «Глущі самі починають розуміти, що відбирають занадто багато часу своїми візитами»⁹². У щоденникових записах про візити Глущенків все частіше з'являється слово «розуміється». Наприклад, у записі від 14 листопада 1931 р. читаємо: «Візита ... розуміється, Глущів. Чудна, мила, жалюгідна, зворушлива пара. Сваряться, лаються, збираються розходитись (він на Україну їде), а в той же час нове помешкання шукають, пляни на майбутнє будують. Де вони щирі, де дурять самих себе? І що їх тримає разом?»⁹³ А 18 грудня 1931 р. знову записав: «Виїзд до Парижу. Розуміється, застав у нас Глущенят»⁹⁴.

А Винниченки не завжди відповідали на запрошення Глущенків, і ті ображались. У щоденниковому записі від 26 грудня 1931 р. читаємо: «Образа Глущів за те, що їхній вечір пройшов без «генерала». «Генералові» було б

⁸⁹ Там само. — С. 219.

⁹⁰ Там само. — С. 221.

⁹¹ Там само. — С. 265–266.

⁹² Там само. — С. 277.

⁹³ Там само. — С. 307.

⁹⁴ Там само. — С. 321.

«напевно дуже весело й приємно» в товаристві синків спекулянтів та їхніх подруг. А цікаво, як «темняк» однаково скрізь працює, скрізь він затуляється альтруїзмом. Вони, мовляв, не для себе робили цей вечір, а для нас, не їм була б задоволена їхня міщанська амбіція присутністю «генерала», а нам було б дуже приємно. І ніякого сумніву в тому, що ми з приємністю зламали б свою нехить до алкоголю і напилися б разом із спекулянтиками»⁹⁵.

Охолодження у стосунках недавніх друзів стали помітними й спільним знайомим. І незабаром виник скандал. 2 червня 1932 р. В. Винниченко з обуренням записав, що якась дама, імені якої не назвав, «повідомила неймовірну річ. Глущенко пояснив їй, чому змінилося наше ставлення до нього. Нібито я закоханий у його жінку. А як жінка гаряче і ніжно любить його, то відкинула мої зазіхання. Я через це змінив своє ставлення. Сказати б — збожеволів хлопець? Але ж ні, в іншому досить нормальний. Очевидно, просто для того придумав цю дику і неймовірну вигадку, щоб підняти себе в очах дами. Отже, після 9 років «гарячої любови» й подяки до мене такий чудовий доказ, коли стало треба задовольнити свій інтересик перед якоюсь чужою самичкою, він не завагався звести на людину, яку 9 років називав своїм приятелем, найдурніший і брудний наклеп. От дійсно «друг», на якого можна покластися. Не дурно мій земляк завжди тримав мене в застереженні, не допускаючи до цілковитого, теплого довір'я»⁹⁶.

На жаль, у нас немає докладної інформації про те, як колишні близькі приятелі вийшли із цієї ситуації. Журнальний варіант щоденника не є повним. Лише в коментарі упорядника зазначено: «У щоденнику від 5 червня 1932 р. говориться про лист Глущенкам: «Запитання з приводу наклепу і одверте відсторонення себе від цих людей»⁹⁷.

Деталі нам поки що не відомі, але зрозуміло, що стосунки охололи, довір'я було втрачене. Майже через півроку, 23 грудня, В. Винниченко записав: «Міщанство попалося мені під злу руку й дістало прочуханки в лиці Марусі Гл[ущенко]. А прочуханка, властиво, досить невинна: назвав її в лице міщанкою. І цікава річ: образилась»⁹⁸.

Винниченки опинилися перед необхідністю ще раз перевірити, наскільки ширими є ставлення до них Глущенків. 5 жовтня 1933 р. Володимир Кирилович записав: «Випробування Глущів вирисовується все виразніше. Їм ставиться досить трудна проблема: дружба чи матеріальна вигода. Не певний, що її можна вирішити на користь дружби. Я можу часом думати, що й Глущі виберуть матеріальні вигоди. Треба остаточно вирішити це невеличке, але назріле питання, яке відбирає часом непропорціонально багато часу й уваги»⁹⁹.

---

⁹⁵ Там само. — С. 324.

⁹⁶ Щоденники Володимира Винниченка (1932–1937). — С. 52.

⁹⁷ Там само. — С. 56.

⁹⁸ Там само. — С. 54.

⁹⁹ Там само.

Мабуть, саме цього часу народилася ідея послати Глущенкові анонімного листа, текст якого, з посиланням на працю В. Попика, наведений на початку даної статті. У публікації він датований 12.12.1935 р. Припускаємо, що рік вказаний помилково, імовірно, мав бути 1933 р. (причину помилки, не маючи оригіналу чи якісної копії листа, встановити важко). Щоденникові записи другої половини грудня 1933 р. про влаштований Глущенкам «іспит» підтверджують правильність нашого здогаду.

Але поки що звернемося до контактів, які мав В. Винниченко з М. Глущенком у другій половині жовтня 1933 р. 23 жовтня він записав: «Ввечері зайшов Мик[ола] Петр[ович] Глуш і розповів таке. З ним виявив бажання побачитися управділами торгпостпредства в Парижі. Він йому сказав, що влада дала йому широке повноваження проводити зо мною переговори в справі мого повороту на Україну. Моя, мовляв, філософська книжка (очевидно, «Щастя») має хутко друкуватися і якась моя п'єса ставиться тепер (це мені невідомо). Як я поставлюся до переговорів, і як вони підуть далі, він хотів би провадити їх. Глуш запропонував спочатку побачитись»¹⁰⁰.

Із запису 31 жовтня стає відомо, що М. Глущенко бачився з Радченком, співробітником радянського торгпредства, який, за припущенням Г. Сиваченко, був його зв'язківцем у співпраці з ДПУ¹⁰¹. «Вияснилось, що він проводити далі переговорів не буде. Натякнув, що може, місяців через 3–4. Навіть злякано спитав Глуща, чи той не проговорився мені про ці його наміри. Таким чином, справа повороту на цьому й закінчилася...»¹⁰².

16 грудня, через 4 дні після того, як Винниченко відправив Глущенкові анонімного листа, який мав би вже дійти до адресата, він записав у щоденнику: «Іспит» дає незадовільні й мало зрозумілі наслідки. «Учні» поводяться так, ніби ніякого листа від нас* не дістали. Я зайшов до них, і Маруся прийняла мене досить добре. Правда, з якоюсь натягненістю, ніяковістю, як мені здалося. Потім обоє прийшли до нас, сиділи, як звичайно, і видно, не мають на увазі перервати зносини з нами, як того вимагає лист? Гадка така, що він показав листа Радченкові й той порадив йому не звертати уваги й не поривати зносин з нами. Або ще не балакав, бо Радченко, здається, хворий, так має побалакати, листа передати й спитати, що робити. Через те й не рве. У кожному разі він листа не показав, не прийшов, не сказав: от, мовляв, так і так, одержав я отакого листа, але я ні за які евентуальні заробітки (якусь пару тисяч франків) свої відносини з друзями не продам, ні через які нагороди від них не

¹⁰⁰ Там само. — С. 54–55.

¹⁰¹ Там само. — С. 56.

¹⁰² Там само. — С. 55.

* У цьому місці Г. Сиваченко робить примітку про лист від 5 червня 1932 р. (див. прим. 97). Однак, на наш погляд, ідеться саме про лист від 12.12.33, бо навряд, щоб Винниченки більш ніж півтора року чекали відповіді на свій лист. Тим більше, що в записах грудня 1933 р. говориться про анонімний лист, а маловірогідно, щоб лист, де йшлося про звинувачення в наклепі, був анонімним.

відмовлюся. Цього він не зробив, а тільки для цього й була зроблена перевірка. Значить, він хитрує, вивертається, хоче зберегти і те, і те, а, може, збирається продати відносини, тільки не раптово, а помаленьку. Побачимо»¹⁰³.

Ці думки, очевидно, не покидали В. Винниченка ні на мить. 20 грудня він знову занотував: «Наш «іспит» дає головним чином нам прикрість і гіркість. Усе ж таки ми, очевидно, потай від самих себе, сподівалися, що в Глушців знайдеться щось більше за вузький егоїзм, та ще й грошевого, та ще й мізерно маленького розміру. За кілька тисяч вони, очевидно, готові продати своїх «друзів». Ми все ж таки, видно, хотіли десь там про себе, щоб вони виявили себе інакше. І вони виявляють, здається, цілком так, як їм наказує анонімний лист»¹⁰⁴.

Така поведінка Глушків змусила Винниченків звернутися до них іще з одним листом, щоб остаточно з'ясувати стосунки. У записі Володимира Кириловича від 3 лютого 1934 р. читаємо: «Лист до Глушків (обох). (З огляду на те, що помічається в них зміна ставлення до нас (після ворожих виступів радвлади), що, видно, їхній інтерес примушує їх на цю зміну, ми пропонуємо на деякий час перервати наші відносини, що, розуміється, їм буде тільки на користь).

Розуміється, вони зроблять для форми спробу довести, що ми помиляємось, але настоювати не будуть і почуватимуть, напевне, задоволення. Адже це їм зміцнить їхній заробіток при торгпредстві. А за якусь пару тисяч хіба не можна й батька рідного продати»¹⁰⁵.

Цікавий запис з'явився в щоденнику Винниченка 9 лютого: «Коха зустріла Глуща. Спробував вияснити відносини і проговорився, що запитував у Радченка, чи можна підтримувати відносини з нами. Той йому дозволив. Отже, було так, як ми й гадали»¹⁰⁶.

21 лютого Володимир Кирилович, перебуваючи на острові, одержав листа від Розалії Яківни, яка писала: «Сьогодні була розмова з Марус[иною]. Вона аж плакала й так жалібно прохала з ними не рвати. Вона, виявляється, ридала, стоячи біля телефону та балакаючи зо мною, а я була «как камень». Після рідних — вона любить нас більше за всіх «клянусь здоров'ям!» Ніколи й в думках не було щоб з нами не бачитись через «політику», а Гл[ущенко] сказав так собі, бо вона цього не знає. Це все щіро говориться, я реагую спокійно, але у мене пропала всяка енергія рвати ці відносини. Застерігаю собі «свободу дійствий» до розмови з тобою»¹⁰⁷. У відповідь В. Винниченко писав: «Щодо Глушів, то нічого звідси, не вислухавши тебе, не взявши на увагу твоїх вражень од зустрічі з Марусею, сказати рішучо, розуміється, не можу. Але всі ті аргументи, які ми висували раз-у-раз за розрив, лишилися незахитаними. Адже питання дозволу в начальства на знайомство з нами було?

---

¹⁰³ Щоденники Володимира Винниченка (1932–1937). — С. 55.

¹⁰⁴ Там само.

¹⁰⁵ Там само. — С. 56.

¹⁰⁶ Там само.

¹⁰⁷ Архів-музей ім. Д. Антоновича УВАН (США), ф. 138, тека 33, лист Р.Я. Винниченко до В.К. Винниченка від 21 лютого 1934 р.

Може, Маруся й була щира, може, їй і справді розрив з нами неприємний, але це ж нічого не доводить і не збиває наших аргументів»¹⁰⁸.

24 березня Володимир Кирилович одержав листа від дружини, в якому повідомлялося, що приїхала Маруся Глушенко й приходила до них. «Конче, видно, хочуть вони повернути колишні відносини. Навіщо їм це? Коха вбачає в цьому щось більше за матеріальний розрахунок»¹⁰⁹. У листі Розалії Яківни (без дати, на штемпелі — 20. III. 34) описані деякі подробиці: «...Вона була мила, як ніколи. Між іншим сказала, що «Коля просил сказати, что он все равно придет к вам и если его прогоняют, то он все равно будет ходить, пока вы его не примете». Потому что он иначе не может.

Що ти на це скажеш? Це — зворушливо й не зрозуміло. І на що ми їм. А видко, що на щось потрібні. І ця потреба не матеріального характеру. М[аруся] їде до Румунії. Це вже вирішено, в липні, здається. Я не знаю, що ми з ними будемо робити. Якась жалість прокидається. Хто знає, що в їхніх душах тягнеться до нас»¹¹⁰.

У щоденнику 25 березня В. Винниченко записав: «Глуц казав, що його любов до нас і спрага нас бачити дуже велика. Ми щось інше думаємо з цього приводу. В кожному разі його буде попереджено про мій виступ. Але дійсно, чи це його злякає? Коли він є сексот, як каже Коха, то йому треба бути в «приятельських» відносинах з нами, щоб бути в курсі того, що діється у нас»¹¹¹.

Продовжуючи обговорювати цю тему, Володимир Кирилович писав Розалії Яківні 26 березня: «Хочеться мені сказати кілька слів із приводу Глуців. Хочеться, щоб ти як-небудь (в розмові чи як інакше) змогла зробити перевірку, чи дійсно є в них щось більше за «опилки», за будь-який утилітаризм. Я щиро був би радий, коли б вони могли нас переконати в цьому. Але як і чим вони можуть переконати? Словами? Це — не перекональне. Треба фактів, дій, сутніх доказів. А цього вони якраз увесь час і не хочуть (чи не можуть?) нам дати. Коли б він хоч про лист (анонім[ний]) у розмові сказав, щоб не побоявся сказати і тим доказав, що хоч трішечки чимсь крихотним може заради нас рискнути. Хоч би що-небудь сказав, чи зробив таке, що не хилилось би йому на користь, а що могло б і шкоду дати, і він ту шкоду свідомо прийняв би заради збереження відносин з нами. Але ж ... леле! — не такий він «парниша» і не така вона, його товаришка по життю.

Мені здається, що й у тебе є не тільки саме бажання побачити їх кращими, витягти з них докази цього і вхопитися за них. Правда? А коли так, то, думаю, ти зможеш повести розмову з ними так, щоб використати її максимально в цьому сенсі. Я в кожному разі на суботу буду в Парижі. (Думаю, що

¹⁰⁸ Там само, тека 34, лист В.К. Винниченка до Р.Я. Винниченко від 21 лютого 1934 р.

¹⁰⁹ Щоденники Володимира Винниченка (1932–1937). — С. 56.

¹¹⁰ Архів-музей ім. Д. Антоновича УВАН (США), ф. 138, тека 33, лист Р.Я. Винниченко до В.К. Винниченка від 20 лютого 1934 р.

¹¹¹ Щоденники Володимира Винниченка (1932–1937). — С. 56.

все ж таки я приїду. А проте побачимо ще). Якщо треба, щоб і я брав участь у розмові, то я з охотою. Але, може, вони з тобою самі будуть щиріші й вільніші? Але, сподіваюсь, так чи інак, а ми повинні тепер уже з цією історією покінчити»¹¹².

Невідомо, чи мала Розалія Яківна якусь розмову з Глущенками в березні, бо наступну інформацію з цієї теми одержуємо з її листа від 10 квітня, в якому вона повідомляла Володимира Кириловича: «В'яви собі, що почувся дзвінок (учора, ввечері) і ввійшов Глуш. Так, неначе нічого ніколи не було. Він мав надію застати нас обох і був розчарований, що тебе немає. Я не могла з ним балакати через Шуру*, але ми зустрінемося завтра. Він більше воліє, здається, говорити із тобою. Прохав написати, що готовий поїхати до тебе на острів, щоб про все «по щирості побалакати». У його вигляд людини, що має абсолютно чисту совість. Побачимо завтра, що він скаже. Мені ж якось нуднуватого стало від думки, що все знову повернеться. Добре, що це залежить цілком від нас з тобою»¹¹³.

Це повідомлення В. Винниченка так прокоментував у листі від 11 квітня: «А ось що Глуш з'явився і рішуче хотів зо мною балакати, це мені дає думати, чи надумався він робити по щирості і все сказати одверто. Та завтра, мабуть, і це виясниться»¹¹⁴.

А Розалія Яківна того ж дня писала: «Бачила Глушца. Цікава була розмова, один аргумент, проти якого нічого не вдієш: що він відчуває до тебе ніжність і що він не може не хотіти тебе бачити. Цікаво, що він підкреслив це мені. Це збільшує цінність слів. Він хоче зробити все, щоб розсіялося непорозуміння. В кожному разі видко, що це все щиро й без жадного розрахунку. «Я знаю, що я далеко не ідеальна людина, але такі як В[инниченко] родяться раз на вік»¹¹⁵.

Стосунки Винниченків із Глущенками були відновлені, важливим аргументом для Володимира Кириловича на підтвердження щирості їхніх намірів стали сльози Марусі. 14 квітня 1934 р. він записав у щоденнику: «Відновлення відносин з Глушцями. Здається, відчуження ними розриву відносин щиро болюче. Маруся весь час плаче і навіть у розмові з Кохою починає плакати, що з нею майже ніколи не буває і що змиває з неї фарбу, а цього жінка дуже не любить допускати, треба дійсно серйозної і невтримної туги, щоб вона не змогла втримати сліз»¹¹⁶.

Отже, контакти були відновлені. Перший запис про візит Глущенків після примирення з'явився в щоденнику В. Винниченка 21 квітня 1934 р.:

---

¹¹² Архів-музей ім. Д. Антоновича УВАН (США), ф. 138, тека 34, лист В.К. Винниченка до Р.Я. Винниченка від 26 березня 1934 р.

* У цей час у Розалії Яківни була приятелька.

¹¹³ Там само, тека 33, лист Р.Я. Винниченка до В.К. Винниченка від 10 квітня 1934 р.

¹¹⁴ Там само, тека 34, лист В.К. Винниченка до Р.Я. Винниченка від 11 квітня 1934 р.

¹¹⁵ Там само, тека 33, лист Р.Я. Винниченка до В.К. Винниченка від 11 квітня 1934 р.

¹¹⁶ Щоденники Володимира Винниченка (1932–1937). — С. 56.

«Вигляд у Глуща вимучений, лице темносіре, вираз утоми. У Мар[усини] болять її косточки і самі ноги»¹¹⁷.

Тональність наступних записів засвідчує, що повного довір'я до колишніх приятелів, схоже, не було, залишалася підозра, що М. Глущенко співпрацює з органами радянської влади не лише в рамках офіційних контактів із торгпредством. 8 червня 1934 р. В. Винниченко занотував: «Всім що далі, то стає гірше! Тільки Глущам що далі, то краще. Що значить бути прихильним до соціаліст[ичної] влади, не будучи навіть ніяким соціалістом»¹¹⁸.

Характерний запис зафіксований 19 червня: «Підозріла ласка «агента реклями» до Глуща: той дав йому білети 1-ї кляси до Ніцци, то знову білети до Берліна. Глущ дає наївне пояснення: цей агент має на ньому тисячі франків. В чому тут річ? Тепер Глущ повернувся до Берліна ... Далі має білет до Ніцци. Потім, очевидно, матиме ще. Справа, мабуть, у тому, що Глущ дає тому агентові замовлення реклями замарно від СРСР, а «совіти» платять так, що хабаря можна дати якого хоч...»¹¹⁹.

Продовження цих роздумів знаходимо й у наступних записах. «**20 червня.** Маленькому друкареві дуже подобаються мої малюнки, і він запропонував мені подарувати йому один за 100–200 фр. Глущ йому теж «подарував», але за видання книжки про нього. Глущ гадає, що цей тип через любов до його картин зробив цей обмін. Ні, це через те, що Глущ дав йому замовлення на катальог од СРСР. Видання його книжки було все тим самим хабарем, які Глущ одержує натурою»¹²⁰.

А наступного дня В. Винниченко занотував: «Глущ дав якомусь Князевському з торгпредства, товаришеві Радченка, очевидно з ДПУ українцеві мою брошуру «За яку Україну». Хлопцеві (йому 29 років) стаття немовби дуже сподобалась («сильна річ»), і він попрохав Глуща добути штук 5 її, щоб одіслати в суботу з дипломатичною поштою на Україну для ДПУ, Політбюра і взагалі для начальства, яке нікуди її не пустить. Він гада, що на Україні зараз же в пресі з'явиться щось про мене. Навряд. Навіщо їм це? Хіба знову будуть змушені якось реагувати на чутки та поголоски про свару серед партійців. Побачимо»¹²¹.

Запис 14 вересня 1934 р.: «Переїзд Глуща на Україну немов би вирішений ним остаточно. Та чи ним? Чи не начальством, яке звернуло його увагу на те, що час* би, мовляв, уже й на Україну їхати, годі сидіти по буржуазних Парижах. І хоч-нехоч мусив дурний Глущ заявити, що він з великою охотою поїхав би, але... але не має засобів на переїзд. Та начальство сказало, що

¹¹⁷ Там само.

¹¹⁸ Там само. — С. 57.

¹¹⁹ Там само.

¹²⁰ Там само.

¹²¹ Там само.

* У публікації, очевидно, помилково, — чи.

на переїзд йому дадуть засобів. Отже ... через тижнів 3–4 буде вже відповідь (напевне прихильна), а через місяців 6 він уже має бути на Україні»¹²².

Восени 1934 р. Винниченки купили хутір у Мужені поблизу Канн і мали туди переїжджати. 1 жовтня Винниченко записав: «Перед нашим виїздом Глущі стараються бути з нами милими й уважними. Шкода, однак, вони навчилися бути такими так пізно. Маруся боїться переїзду в СРСР. Боїться бути там сама наодинці з Глущем, наодинці без ніжності і ласки. Його безчужість і тяжкість характеру вбили в неї всяку чужість...»¹²³.

Уже перебуваючи у своєму «Закутку» в Мужені, Винниченки отримали листа від Марусі, яка повідомляла, що місяців через два М. Глущенко виїжджає до СРСР, а вона поїде туди восени. У зв'язку з цим Володимир Кирилович 24 березня 1935 р. записав: «Отже, Глущ не боїться сучасного антиукраїнського курсу політики. Правда, чого йому боятися: національним почуттям він не хворів і, здається, не захворіє. Здається, соціальний інстинкт у нього майже зовсім атрофований. В кожному разі, коли вважати його малярійство за слабенький вияв соц[іального] інстинкту, то він цілком підлягає інстинктові індивідуального і ці вияви тільки для служіння цьому інстинктові. А звідси вже походять і всі інші якості Глуща. Через це можна бути цілком певним, що його ні не зашлють нікуди за «націоналізм», ні в концлагерь не посадять. Глущ і сам це знає, і через те так сміливо і без вагання їде саме тепер, і на попередження уваги не звертає. Але через це ж саме отой самий бог Іванище*, до якого він не має побожності, ніколи не визнає його за свого улюбленого сина — і за життя своє Глущ не зазнає любови Іванища. А через це він бідний і убогий, незважаючи на ласку начальства, якої, мабуть, доб'ється»¹²⁴.

В. Винниченко продовжував стежити за поведінкою Глущенка. 20 квітня 1935 р. він записав: «Все про Глущів думаю, сильно вразила мене їхня активність. Глущ виступає на зібраннях і докоряє революційному фр[анцузькому] письменникові Мальро**, що в того ... не все гаразд, що він — комуніст. Це — Глущ! Боже мій, дійсно, чуда творять большевики! Той самий Глущ, у якого атрофовано навіки соціальний інстинкт, який абсолютно байдужий до якого-будь соціалізму. Той Глущ докоряє Мальро»¹²⁵.

А в записі від 16 червня 1935 р. читаємо: «Сьогодні вперше по-справжньому стало сумно за Глущами, що виїжджають. Чи побачимо коли цих людей, з якими прожито шматок життя? Що чекає їх там, куди вони їдуть?

---

¹²² Там само. — С. 58.

¹²³ Там само.

* Бог Іванище — прозивна назва народу (прим. Г. Сиваченко. — *Н.М.*)

¹²⁴ Там само. — С. 58–59.

** Мальро Андре (1901–1976) — французький письменник, політичний діяч, міністр культури в уряді Шарля де Голля.

¹²⁵ Там само. — С. 59.

Розчарування чи очарування? Боюсь, що першого буде більше, ніж другого, хоч вони й невибагливі на громадські досягнення»¹²⁶.

Після переїзду Винниченків до Мужена було констатовано пропажу двох щоденників письменника (за 1927 і 1928 рр.). 15 липня 1935 р. Володимир Кирилович записав: «Підозріння впало на Глущенка. Ніхто, крім нього, не міг цього зробити, ні одна душа до зг[аданих] кн[ижок] не могла підступитися. Він під час перевозу меблів був у кабінеті, одчинив стола і вкрав. Для чого? Щоб дати ГПУ?»¹²⁷

У примітці упорядника щоденника до цього сюжету зазначено, що згодом вони були знайдені. Але нас у цій історії цікавить те, що підозри впали саме на М. Глущенка й на його можливу співпрацю з ГПУ. В. Винниченко вирішив із цього приводу негайно написати йому листа. «Але лист, — пише він, — вийшов такий «странный», що, як сказала Коха, після нього треба тільки застрелитись. І це зупинило відсилку його. Але це не розв'язало питання: Глуц чи не Глуц украв. І коли так, то для чого: для ГПУ чи для себе, щоб потім використовувати?»¹²⁸

Наступного дня в щоденниковому записі В. Винниченко повертається до цього сюжету й знову стверджує: «Коли їх украдено, то тільки Глущенко міг їх украсти. Він же сам признався, що *взяв* зшиток з моїми рисунками* . Тоді ще він міг признатися, але про книжки, розуміється, не міг»¹²⁹.

Останній запис про Глущенків до їхнього від'їзду датований 18 липня 1935 р. і пов'язаний із листом від Марусі: «Лист Марусі остаточно нам малює моральну постать цієї людини: все ради матер[іального] інтересу, нічого вище за гроші в житті немає. Ніяких переконань, ідей, поглядів (щирих, своїх), ніяких цілів, ніяких амбіцій, ніяких друзів — все продасть за матеріальний інтерес і вигоду»¹³⁰.

А 1 серпня 1935 р. Володимир Кирилович занотував: «Так Глущенки й поїхали в Росію (не на Україну), не сказавши нам ні одного слова на прощання, не написавши навіть картки — мовчки, злодійкувато. Начальство наказало? Чи власне боягузтво?»¹³¹

¹²⁶ Там само.

¹²⁷ Там само. — С. 60.

¹²⁸ Там само.

* Цей альбом акварельних і тушевих малюнків В. Винниченка М. Глущенко, відіжджаючи до СРСР, вивіз із собою й переховував його в своєму архіві. Після смерті художника його вдова Марія Давидівна й брат Володимир Петрович передав альбом 1978 р. тодішньому заступнику міністра культури О. Чорнобривцевій (Див.: «Володимир Винниченко — художник» [Альбом]. — С. 35). Зараз він зберігається у фонді Володимира Винниченка (№ 171) Відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України.

¹²⁹ Там само.

¹³⁰ Там само.

¹³¹ Там само.

Тут необхідно звернути увагу на те, що в згадуваній праці В. Попика сказано, що Глущенко з сім'єю повернувся до Радянського Союзу й оселився в Москві в липні 1936 р.¹³² (а не липні 1935 р., як свідчить щоденник Винниченка). Це протиріччя неможливо пояснити без архівних документів, які, на жаль, для нас виявилися недоступними, незважаючи на звернення до галузевих архівів Служби безпеки України й Служби зовнішньої розвідки України. Можна лише висловити припущення, що Глущенки виїхали з Парижа в 1935 р., але не до Москви, як думав В. Винниченко, а в якесь інше місце, де Микола Петрович виконував відповідальне розвідувальне завдання, заради якого, як повідомляв резидент, його умовляли ще на рік затриматися за кордоном. І до Винниченків вони обізналися лише в кінці наступного року. 29 грудня 1936 р. у щоденнику письменника з'явився запис: «"Колінка" не забуває все ж таки нас. Годують її в [нерозб.] добре. Це тільки люди типа Глущенка люблять тільки тих, хто їх підгодовує»¹³³.

Цікаво, що коли в кінці 1940-х років за кордоном поширилися чутки про те, що М. Глущенко і його дружина були нібито репресовані, Володимир Кирилович писав 9 травня 1949 р. Розалії Яківні, що одержав листа з Америки, в якому підтверджується ця чутка й додається, що його розстріляли, а Маруся теж загинула, і висловив з цього приводу свою думку: «Але я все ж таки не вірю, ці люди ніяк не могли викликати проти себе ніякого підозріння. Вони напевне живі»¹³⁴.

Припущення В. Винниченка виявилось правильним. Радянська влада гідно оцінила заслуги свого розвідника, і спроби запопадливих чекістів зробити з нього ворога народу, націоналіста й фашистського агента не увінчалися успіхом. Коли 1937 р. Микола Петрович приїхав до Києва, де влаштувалась виставка його картин, то до Москви була відправлена шифровка капітана держбезпеки Рахліса про те, що, за повідомленням агента «Агафона», до Києва приїздив художник М. Глущенко, який конспіративно зв'язався з учасниками української націонал-фашистської організації художників. Як впливало з донесення, нібито вдалося дізнатися про те, що українське фашистське підпілля через М. Глущенка підтримує зв'язок із закордонними українськими контрреволюційними групами, а сам він є прямим агентом керівника ОУН Євгена Коновальця, який надав йому широкі повноваження¹³⁵.

У Москві цьому доносові не повірили, бо, за твердженням обізнаного у справі В. Попика, «Ярема» довгі роки працював за кордоном бездоганно, жодного сумніву в його відданості справі й добропорядності в резидента не було. Тому терміново призначили ретельну перевірку отриманої інформації. І невдов-

---

¹³² Попик В. Вказ. пр. — С. 133.

¹³³ Щоденники Володимира Винниченка (1932–1937). — С. 61.

¹³⁴ Архів-музей ім. Д. Антоновича УВАН (США), ф. 138, тека 34, лист В.К. Винниченка до Р.Я. Винниченка від 9 травня 1949 р.

¹³⁵ Див.: Попик В. Вказ. пр. — С. 134.

зі на депеші із сфальсифікованою інформацією навпроти псевдоніма «Агафон» з'явився напис: «Розстріляний як провокатор». Поплатився кар'єрою й Рахліс¹³⁶.

А М. Глушенко навесні 1940 р. виконав ще одне, останнє, своє важливе розвідувальне завдання, про яке йшлося на початку статті, і багато років займався улюбленою справою, писав тисячі картин, які експонуються в багатьох музеях світу.

Як бачимо, взаємини двох талановитих українців — письменника Володимира Винниченка й художника Миколи Глушенка, — яким судилося зустрітися й заприятелювати далеко від батьківщини, були далеко непростими й неоднозначними. Вони є яскравим прикладом того, як тоталітарний режим, що утвердився в Україні з перемогою влади більшовиків, впливав на долі людей і їхні стосунки навіть за її межами. Адже Микола Глушенко, який не зі своєї волі опинився в лавах денікінців, щоб повернутися на батьківщину, не зміг відмовитися від пропозиції стати радянським розвідником і змушений був давати інформацію про свого друга. Як він себе при тому почував, ми, очевидно, не дізнаємося ніколи. А Володимир Винниченко, зі свого боку, відчував якусь фальш у ставленні до нього довголітнього приятеля, підозрював його у співпраці з радянськими спецслужбами, що не сприяло зміцненню дружби з людиною, якій він, без сумніву, симпатизував і талант якої високо цінував.

---

¹³⁶ Там само. — С. 134–135.